

Székesfehérvár művészettörténete vidékének földrajzi kialakulásával kezdődik. Határa a hegyvidék és alföld ölekezése, ezért tájképileg is változatos. Északi szegélyhatára a Bakony és a Vértes hol kopár, hol meg erdőkoszorúzza hegyeibe ütközik, míg délre fordulva a Mezőség hullámos alföldjén síklik végig tekintetünk. A közelben a Velencei-hegység letarolt gránitkúpjai, mint az őskor vulkáni tevékenységének tanúi, merednek felénk, az alattuk csillogó, nádszögletes Velencei-tó medencéje újabbkori földkéreg-süllyedésnek hirdetője. Ez a süllyedés a Balatonban folytatódik és óriási árokként szeli át a Dunántúl közepét. Ugyanígyen árok táru elénk akkor is, ha a Sárvíz mentén betekintünk a móri völgybe. Ez mint szakadék hatol a hegységen keresztül, Bakonyra meg Vértesre különítve annak néhai való egységes gerincét. E két árok Székesfehérvár határában metszi egymást. Természetes irányítói a közlekedésnek és ilykép találkozási pontjuk, mint útkeresztvés, természetadta települőhely és az árukicserélésre alkalmas vásárpont.

Székesfehérvár határának e kedvező természeti helyzete már az ősember megtelepülésére is vonzó hatást gyakorolt. Bizonyosságai ennek a város területén több helyen is megállapított bronzkori leletek. A kelták korát illetőleg pedig az a látszat, hogy a Dunántúl körülötte megtelepült törzselnek (Éraviscl, Osones, Hercuniates) központi fekvésénél fogva itt volt a vallási középpontja.

E szerepét politikai érdekből a római imperium is meghagyta. Róma ugyanis, miként Galliában Lugdunumot, a gallok vallásos és nemzeti gócpontját, tette meg a római vallás székhelyének, ugyanígy járt el Pannonia inferior megszerzésekor is. Az eraviszkusok székvárosában, Aquincumban állította föl a tartomány katonai székhelyét, míg az összes kelta törzsek vallási gócpontját, mely Székesfehérvár vidékén volt, vallási központul szervezte át. Ennek bizonyossága Mommsen és Hampel szerint az a Székesfehérvárról származó oltárkö, melyet a tarto-

mány papsága, az itt székelő augustalis pap-ság ajánlott föl Jupiter Dolichenusnak. A másik augustalis emlékkövünk az 1784-ben a püspöki palota területén talált síremlék. Jelenleg a Nemzeti Múzeum őrzi. A három alakot: nőt, férfit és kisgyermeket ábrázoló sírkövet felirata szerint C. Dignius Secundianus, raetiai nemzetiségű, brigetiumi (Őszöny) municipium Sevi Augustalisa emelte a gyógyítók véike miatt elhunyt neje Aurelia Decia, maga, fia C. Dignius Decoratus és leányai Dignia Decorata, Aurelia Secundina számára. Ugyancsak székesfehérvári kövön maradt fenn T. Statilius Maximusnak emléke, ki a tiszteletére emelt emlékkő felirata szerint legatus pro praetore volt Alsó-Pannoniában, majd mint consul és a szent épületek curatore szerepelt (Arch. Ért. 1927. 62. l.). A kő jelenleg a Kigyó-u. 11. sz. ház falában látható.

Történelmi jelentőségű a „budai kapu” tornyába beépített, Septimius Severus és M. Aurelius Antonius, másként Caracalla tiszteletére vésett kőtábla. A kövön eredetileg Geta neve is rajta volt, később levakarták, de a betűk nyomai fennmaradtak. A dolog magyarázata, hogy Caracalla atyja halála után testvérét, Getát megölte és nevét a birodalom minden kőveről letörölte. A kő a város budai kapujának a múlt század hetvenes éveiben történt lebontásakor eltűnt. Egy része azonban a véletlen folytán egyik külvárosi árokparton megkerült és most a múzeum kőtárában látható. Septimius Severus és Caracalla Divald Kornél közlése szerint a székesfehérvárvidéki római telepen, mint vallási székhelyen templomot is építettek és Móron talál, műremekszámba menő jupiteres bronzmészes, a polgárdi ezüsttrypos onnan származóknak. A római birodalom megszűnése után a menekülők vagy fosztogatók hurcolták volna el azokat a templomból.

Római sírokra Székesfehérvárról még nem akadunk. Talán azért, mert a középkortól fogva a városnak épp ama része, a környező mocsarakból kiemelkedő Belváros, mely a településre legalkalmasabb volt,



RÓMAI SÍRKŐ DOMBORMŰVES TÖREDÉKE
A PÜSPÖKI KERTBEN, Kr. u. II. sz. e.



RÓMAI DOMBORMŰVES KÖVEK A PÜSPÖKI KERTBEN
A jobboldali Iphigénia megmentéséi, halócsaszállítását ábrázolja;
ez utóbbi reze, Pászor János. Historia Diocesis Alba-Regalis.
1877. Tab. X.



RÓMAI SÍRKÓ OROMZATA GENIUSOKKAL A PÜSPÖKI KERTBEN. Kr. u. II. sz.

annyi bolygatáson ment keresztül, hogy az a temetőt eltüntetie. Itt talált vagy a közel vidékről származó köemlékek azonban szép számban szemléltetik a pannoniai kultúrát. Egy részük a püspöki kert főútját díszíti, ahol a hársfák lombzatából az élet illata árad felénk, míg a nekik támasztott kövek a mítoszok világába vezetnek bennünket.

A kövek domborművein Herkules alakja, táncoló nimfa látható, majd Iphigenia története abban az ábrázolt jelenetben elevenedik meg előttünk, midőn testvére, Orestes csónakján megmenti Artemis istennő tauriszi templomából. Mindezek 1874-ben a bazilika alapfalából kerültek elő, ahol mint építőanyag szerepeltek és innen csonkaságuk. A legszebb és legmeghatóbb, egy szőlőfürtös venyigével körülfont emlékkő, már nem innen való. Szabadbattyánból származott. Felirata szerint sírkő. Írása azt mondja: Itt nyugszik Aurelia Sabina, a legjobb feleség. 25 éves. Kit e kő takar, virulók korában ragadta el a halál; inkább neki kellett volna megtört szüleit eltemetnie. Oh mily fájdalom, mily kegyelelfakasztó, mily szomorú a hitves halála! Emelték életükben Aurelius Attianus,

a trákok első veterán csapatának parancsnoka és leánya, Aurelia Sabinilla.

Ugyancsak sok tanulságot rejt magában a pannoniai kultúrát illetőleg a múzeum kőtárának római gyűjteménye is. Legértékesebb darabja a Velencéről származó lovasszobor-töredék. Csak a lónak és lovasának törzse van meg. A lovon ülő alak díszes ruházata arra enged következtetni, hogy valamelyik római császár lovaszobrának töredéke. Adonyból (Vetus salina) származó mérőöldköve az Óbuda (Aquincum) és Eszék (Mursa) közti főútvonalnak emléke, melyet M. Aurelius Severus állíttatott föl a dunamenti főúton Óbudától 39.000 passusra, mai mériék szerint 57-52 kilométerre. Csákvár egy amazonpalzsos (pelta) kőkoporsóval, Rácalmás Cautopatest ábrázoló szobrocskával, Ondód másként Nánapuszta a provinciális szobrászatra rendkívül jellemző Diana-szoborral, Fövény Icarus- és a Trójából menekülő Aeneas-köemlékekkel szerepelnek a múzeum gyűjteményében. Mindannyi egy-egy érdekes terméke az Itáliával szemben naiv pannoniai művészeknek, míg



RÓMAI DOMBORMŰ KELETI MOTÍVUMOKKAL.

A baloldalon szamár hátán amphorák, jobboldalon krokodilus és fára menekült ember
Székesfehérvár, püspöki kert. Lepr. Dauer János: Historia D. Alba-Regalensis... 1877. Tab. XI.



KUTYÁT ÉS LOVAT ÁBRÁZOLÓ RÓMAI DOMBORMŰVES KŐ A PÜSPÖKI KERTBEN. Kr. u. III. sz.



DOMBORMŰVES RÓMAI FARAGVÁNY A PÜSPÖKI KERTBEN. Kr. u. II–III. sz. (?)



RÓMAI LOVASSZOBOR TÖREDÉKE VELENCÉRŐL
Székesfehérvári múzeum



AZ ŐSKORONÁZÓ-TEMPLOM GRÁNITOSZLOPA
A SÁRKERESZTESI ORSZÁGÚT MELLETT



FÓANGVAL ALANJA A SZÉKESFEHÉRVÁRI
SZÉKESEGYHÁZBÓL. Kőfaragvány, XII. az.
Magyar Nemzeti Múzeum. Rejt. Pászor János: *Historia*
Dioecesis Alba-Regalensis... 1877. Tab. VIII.



AKANTHUS-LEVELES FARAGVÁNY A X. SZÁZADBÓL
Székesfehérvári püspöki kert

a sírköveken feltüntetett nevek (Matauto, Radaius) arra vetnek világot, hogy Róma nem ítélte ki az ősi kelta lakosságot, hanem kultúrájának átadásával azt teljesen magába olvasztá.

A négy százéves római uralom magasabb kultúrát, fejlődést jelentett e terület életében. Viszont a népvándorlás kora visszacsúszást hozott. A betörő barbár hordák, ha nem is pusztították el az itt talált római kultúrát, de nem is építettek rajta. Lassan-lassan tehát romhalmazzá változott, melyet mint menedéket használtak föl az egymást követő néptörzsek. Az ősi, elrömsződött kelta lakosság összekeveredve a jövő népekkel, előbb germán, majd a hunok és avarok útján mongol elemeket vett magába és új néppé alakult. Végezetül a szláv áram szakadt rá, melybe beolvadva mint ilyen fogadta a honfoglaló magyarságot.

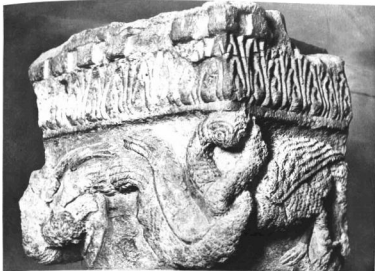
Föltehető, hogy miként másutt, területünkön is megvoltak még Árpád idejében a római telep maradványai. A magyarság azonban nem telepedett meg e köromok között. Meghagyta azt az őslakóknak, kikkel a meghódolás után barátságos, jó viszonyban állt, maga pedig folytatva az őshazából hozott, kedves nomád életet, a körülövező dombokon ült a sátor. Mint lovas- és állattenyésztő nép kisebb telepekre oszolta tanyázt, amelyek mindegyikének megvolt a saját temetkezési helye. Csakis így magyarázható meg, hogy már hat ily honfoglaláskori temető került elő a város körül. Mind a határ víznyós északnyugati részén, melyek mocsarakkal körülvett homokbuckái védelem szempontjából igen jó telephelyeknek bizonyultak és emellett a környező legelők az állattenyésztésnek is megfelelőek.

A székesfehérvári honfoglaláskori temetők régészei és embertani szempontból egyaránt elsőrendű értékek. A csontvázak, mint első közös helyről származó, nagyszámú, hiteles leletek, ritka becses adatok a magyarság faji jellegének megállapításához, régiségeik pedig az ősmagyar kultúrára vetnek a homályt mindjobban eloszlató fényességet. Legértékesebb leleteik négy Karoling-típusú kard, melyek közül három a székesfehérvári múzeum őriz.

E kardok jellemző sajtásága szűles, kétélű penge, közepén vércsatornával, ív alakban metszett keresztvas, rövid markolat és ennek végén nagy markolatgomb. Származásukra megoszlanak a vélemények. Hampel József a római kardok átalakulásából származtatja őket, de mert markolatgombjuk van, ami a római kardokon nem volt, a bizánci hatást is megengedi. Posta Béla főként markolatdíszek alapján a szasszanida kultúra hajtásainak tartja a kardokat, melyek Perzsiából indultak újukra és a Kaukázuson át jutottak el a magyarság őshazájába, a Volga mellé. Innen tovább Skandináviába, majd Németországba és így lett belőlük nyugati Karoling-kard.

A székesfehérvári múzeum három kardja közül egyik három gerezdre tagozódó markolatgombjával rokon a prágai Szent István-féle karddal. Oldalról nézve a meglevő szélső gerezd teknősbékaféjet mutat. Ugyanilyen lehetett a másik szélső tag is. A két fej között a nagyobb dudor mint a teknősbéka háta emelkedik ki. A gomb felületét a megmaradt jelek szerint éppúgy ezüstlemez és gyöngyök ékítették, mint a keresztvasat.

Szent Istvánnal kezdődik „Székesfehérvár” története. Tőle kapta nevét és mint a szent korona őrzője, a koronázások színhelye, királyok temetője az ország székvárosává lesz. Mi volt a hely neve korábban, nem tudjuk. A neki tulajdonított római nevek közül (Antiana, Caesarea, Cimbria, Curta, Floriana, Herculia) egyik sem bizonyítható. Magyar nevében a „Székes”, koronázó székváros lévén, természetes. A Fehér, eredetileg Fejér elnevezés, melynek j betűjét h-ra csak újabb időben cserélte ki nem a tudomány, hanem a hivatalos hatalom, már vitás. Erdélyi László szerint a szláv névnek, Beogradnak egyszerű lefordítása. Vályi András szerint, Magyarország leírásának II. kötetében, szépsége vagy a körülötte levő szikes talaj miatt kapta nevét. Vele szemben Fejér György a Tudományos Gyűjtemény 1840-ik évfolyamában az őshazára utalva, keleti vonatkozást keres benne. Keleten a nagyot, kiemelkedőt szokták fejérnek mondani. Szent István tehát ezt a szokást követte, mikor a székhelyének kiszemelt vá-



OSZLOPFŐ HATTYÚKKAL, SZÉKESFEHÉRVÁRRÓL.

Magyar Nemzeti Múzeum. Repr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye, 1864. 136 old. Pászter János: *Historia Diocesis Alba-Regalensis* . . . 1877. Tab. VIII. Báró Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete, 1900. 24 old.



OSZLOPFŐ A MESEBELI BASILISKOSSAL.

Az 1862. évi székesfehérvári ásatásból
Magyar Nemzeti Múzeum. Repr. Henszlmann Id. műve, 1864.
Báró Forster Gyula Id. műve, 1900



**KÖNERET-RÉSZLET
LEVELMEDAILLONOKKAL**
Széchenyvári püspöki kőár



ÍVBÉLET A BAZILIKÁBÓL
Széchenyvári püspöki kőár



PÁRKÁNY OZALANKAL
Széchenyvári püspöki kőár
Repp. Jr. Forster Gyula: III. Béla
királyemlékezése, 1906. 38. old.
Repp. Divadk. Korszak: Magyarországi
művészeti emlékek, 1927

rost elnevezte, ezzel is jelezni akarván annak elsőbbségét. Ugyanez a véleménye Melich Jánosnak is, midőn kimutatja, hogy a Fejérvár helynév a magyaroknak az őshazából hozott fogalmuk lehetett, amire délorosz, török, besnyó analógiákat említ.

Hogy Szent Istvánnak választása a székhelyt illetőleg Fehérvárra esett, abban kedvező fekvése mellett a védelmi és politikai szempont is közrejátszott. A város központjának kiszemelt hely, a később kőfallal is övezett vár, mint félsziget nyúlt be a mocsarak közé és így könnyű volt azt megerősíteni. A politikai érdek szempontjából pedig előnye volt a nyugathoz való közelsége. Ez megkönnyítte a vele való közlekedést, másrészt azonban mégsem volt oly közel, hogy hirtelen támadás veszélyeztette volna az itt őrzött nemzeti klenodiumok biztonságát. A hely multja is számításba jöhetett. Szent István még láthatta az egykori római terület romjait, sőt azok között a frank uralom alatt itt létezett keresztény templom maradványait. E mellett szólnak bazilikájának gránitból készült hatalmas oszlopai, melyeket bizonyára nem ausztriai bányájukból szállították ide, hanem mint itt levő régebbi emlékeket használták fel azokat. Véleményünk erősítéséül megemlítjük, hogy Szombathelyen is van egy éppilyen oszlop. Szombathely a frank birodalom idején püspöki székhely volt, tehát akkori székesegyházának lehet maradványa.

Szent István érdeme, hogy Székesfehérvárot a koronázási kincsek őrzésére, a királyok koronázására és temetésére templomot, itt tartózkodása idejére pedig királyi lakóhelyet épített. Fából, kőből volt-e Szent István lakása, a felett lehet vitatkozni, de az tény, hogy ezzel, miként régi metszeteink mutatják, egy nagyarányú királyi palotának vetette meg alapját. A templom már az ő korában is monumentális épület, nemcsak a hazai székesegyházakkal, de a külföldiekkel is fölvette a versenyt. Okát annak, hogy nem adott neki püspöki széket, miként a szomszédos Veszprémnek, nem tudjuk. Talán nem akarta, hogy a királyi székhely fényességével a püspöké versenyre keljen. Viszont a korona őrzésével megbízott fehérvári pré-

postot a neki adott engedményekkel egészen kiváltságos helyzetbe emelte.

Székesfehérvár kiváltságos prépostsága éppúgy megszűnt, mint a templom is, melyet ma már csak képben rekonstruálhatunk. A hozzávaló adatokat a krónikák megbízhatatlan leírásai mellett Henszlmann Imre ásatásai szolgáltatják. Első ásatása 1862-ben a bazilika déli hajóját tárta föl két tornya, oldalfala és oszlopainak megmaradt részeivel. Közöttük III. Béla, Nagy Lajos és talán Szent István családjának, Kálmán királynak és nejének, II. Ulászló és udvaroncainak, Szapolyai Jánosnak sírjai feküdtek. 1874-ben a püspöki kert területén végzett ásatások eredménye: az apszisznak és a főhajóban 5 királyi sírnak feltárása, az északi mellékhajó és a hozzá épült keleti tornyi, mellékhajózatok meglévő falainak kibontása és négy vörösmárványkoporsó királyi tetemekkel. Ugyanezkor találták meg a templom apszisa mögött Mátyás király sírköpolnájának falait is. 1882-ben ismét a déli területen történetek feltárások, megerősítve az eddigi eredményeket és kiegészítve Nagy Lajos sírköpolnájának biztos megállapításával.

Külföld minták és az ásatások alapján Henszlmann a Szent István bazilikájának hosszát 88,8 méterre szabta 23 pár oszloppal. E méretet azonban III. Béla 17 méterrel megrövidítette és az oszlopok számát 7 párra kevesbfitte. Czobor Béla azonban sem az alapfalakban, sem a díszítményekben nem talált okot ily nagyarányú átalakításra. Szerinte eredetileg is 71 m és 7 oszloppáros volt a templom úgy, amint az Csányi Károlynak a székesfehérvári bazilikáról legújabban kiadott alaprajzában látható.

Az alaprajz szerint az őskoronázó templomnak négy tornya volt, bejáratát a még a honfoglalás előtt létezett bazilikából megmaradt, hat gránitoszlopon pihenő előcsarnok előzte meg. A négy tornyúság mellett magyar vonás benne — véleményem szerint — az is, hogy tornyainak alapja nem alkotott zárt négyszöget, hanem nyílásokkal közlekedett a templom domborodott ki a két keleti torony között. A templom belseje két oszlopsorral magasabb közép- és két alacsonyabb mellékhajóra tagozódott. A szentély néhány lépcsővel magasabban volt a hajónál. Tőle



KÓFARAGVÁNYOK A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKÁBÓL. XI. század
Székesfehérvári múzeum



NÁDLEVELES
OSZLOPFŐ
Székesfehérvári múzeum



ŐSMAGYAR MOTÍVUMOS
FARAGVÁNY. XI. század
Székesfehérvári múzeum



MADARAS FRÍZRÉSZELET
Székesfehérvári múzeum



ROMÁNSTÍLÚ CSAVARMENETES
OSZLOPRÉSZELET
Székesfehérvári múzeum



SZELÍDGESZTENYELEVELES
OSZLOPTÖREDÉK
Székesfehérvári múzeum



PÁRKÁNYRÉSZLET
KÖRALAKBAN ÖTÖS PALMETTÁVAL
Székesfehérvári püspöki kőtr



MADARAS DOMBORNŰ
Székesfehérvári püspöki kőtr



LAPOS PÁRKÁNYTÖREDÉK XII. század
Székesfehérvári múzeum. Repr. Czobor Béla—Szalay Imre :
Magyarország történelmi emlékei az 1906. évi ezredéves országos
kiállításon, 1897—1901. 44. old. Báró Forster Gyula : Ill. Béla magyar
király emlékezete, 1900. 30. old.

gazdagon faragott kőkorlát választotta el. Burkolata színes márványlapokból készült, szentélye falát mozaikképek díszítették.¹ Oszlopfejei,² árkádivel, főbejárata pompáztak a szebbnél-szebb faragványokban. Legfőbb ékessége volt főoltára, mely a templom elején szabadon állott. Felette díszes faragású oszlopokon nyugvó ciborium emelkedett, míg oldalait aranytáblák díszítették.

Ez az ősi forma a bazilika ötszáz évet meghaladó fennállása alatt nagy változásokon ment keresztül. III. Béla famennyezetel zárta el addig szabadon látszó tetőzetét és valószínűen az ő idejéből származnak a templom franciás jellegű díszítményei is. A famennyezet volt oka többszöri leégésének. Az első leégésről Lodomér esztergomi érseknek 1295-ben a pápához intézett levele tanuskodik, melyben élénk színekkel festi Székesfehérvár akkori állapotát. A bazilika és az egész város porrá égett. Még a templom külső sekrestyéjében őrzött, nagy költséggel írott, arannyal és gyöngyökkel ékesített szertartásos könyvek is a lángok martalécai lettek. 1318-ban a templom újból leégett. Ekkor Károly Róbert bolhajtást és ólomtötőt építtetett föléje. De ez sem védte meg a tűzvészről. 1327 április 3-án kigyuladva, Thuróczy szerint az ólomtáblák elolvadtak a lángoktól és mint olvadt viasz folytak lefelé. Nagy Lajos pompás sírkápolnájával, Mátyás király a fő és mellékhajót elválasztó oszlopok megerősítésével változtattak a templomon, mely ez átalakítások folytán s az akkori közléseknek megfelelően ősi román formáját levette, gotikus stílust öltött magára. Török hódoltsági metszeteink mint ilyen állítják élénk és erőll tanuskodnak a múzeum kőtarában látható bolttartó, hatalmas vállkövek is.

A török hódoltság után a bazilikának már csak a pusztulásáról beszélhetünk. Székesfehérvár 1543-ban került török hódoltság alá. Mi volt az első teendő? A keresztet a bazilikáról leverték, belsejét mecsetté alakították. Ugyanakkor kincseit is elrabolták és mert az izlám a keresztény művészetet a mecsetben nem írta, annak oltárát, síremlékeit, jelképes faragványait összetörve ki-

szórták. A királysíroknak ekkor még megmaradt némi maradványait egy dr. Karácsony Imre által közölt szultáni rendelet szerint (Századok 1911. 365. l.) 1568-ban rombolták össze és távolították el. 1601-ben, midőn a keresztények a várost egy évre visszafoglalták, a kivonuló törökség a bazilikát a királyi palotával együtt felrobbantotta, mikor pedig visszatért, a már romokban heverő templom köveiből javította ki a megromgált várfalakat. A török hódoltság után a helyett, hogy a romokat kiegészítve a templomot rekonstruálták volna, tovább tartott a pusztulás. Mindenki, aki épített, a romokból hurcolta a köveket és 1800-ban, midőn helyére a püspöki palota került, egészen eltűnt a föld színéről.

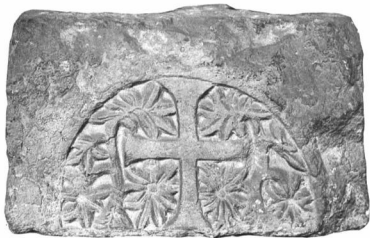
*

Székesfehérvár művészeti emlékeinek leg gazdagabb csoportja középkori faragványos kövei, melyek három helyen vannak őrizetben: a Magyar Nemzeti Múzeumban, a székesfehérvári püspöki palotában és a város múzeumban. Hogy közülök melyek tartoznak a bazilikához, ebben két szempont az irányadó: a faragvány lelőhelye és stílusa. Ha a kő a bazilika területén vagy annak közelében került elő és kidolgozása is korszerű, valószínű, hogy belőle származik. A bazilikától távolabb talált emlékek csak az esetben tekinthetők a templomhoz tartozóknak, ha díszítésükkel beilleszkednek a kétségtelen bazilikai faragványok sorába.

A Magyar Nemzeti Múzeum kövei közül Henszlmann Imre művei szerint a bazilikából származnak: XI. századi pillérfejezet összefonódott nyakú hatyúkkal; baziliszku ábrázoló oszlopfej, melyen az állat feje kokasfej, törzse oroszlán; pillérfej lent akanthusz-levelekkel, fent indákkal; egy madáralakú töredék; párkányrészet leveles medaillonba foglalt vaddisznóval. (A székesfehérvári ásatások eredménye Pest 1864. 136-139 l.). A gotikus emlékek között mutat be Henszlmann egy griffet, egy hatágú és egy négyágú zárókövet, két virágdíszes oszlopötredéket és azt a struccotlans sisekot ábrázoló vörösmárvány domborművet, melyet Nagy Lajos sírkápolnájából származtat (u. o. 157, 166 és 167 l.). Ugyanide sorol egy rózsával díszített kisebb ötredéket Mátyás király korából és azt az

¹ Ily mozaikcselcskék a székesfehérvári múzeumban, a M. Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályában és az Orsz. M. Iparművészeti Múzeumban.

² By ugyancsak onnan származó aranyozott oszlopötredék a M. Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályában.



FALI FÜLKE ORMA A BAZILIKÁBÓL.
Székesfehérvári múzeum



MADARAS PILLÉRRESZLET. XII. század
Székesfehérvári múzeum



FARAGVÁNYOK SZENTEK ALAKJÁVAL
Székesfehérvári múzeum kőtere



PÁRKÁNYRÉSZLET VADDISZNOVAL A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKÁBÓL

Magyar Nemzeti Múzeum, Repr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 139 old. Pauer János: *Historia Diocesis Alba-Regalensis* ... 1877. Tab. VIII. Báró Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete. 1900. 22 old.



GOTIKUS ZÁRÓKO GRIFFALAKKAL A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKÁBÓL

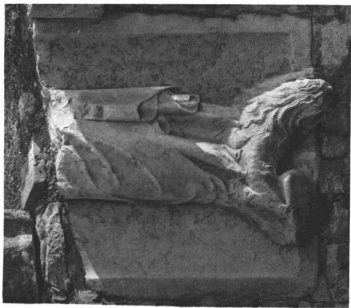
Magyar Nemzeti Múzeum, Repr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 137 old. Báró Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete. 1900. 25 old.



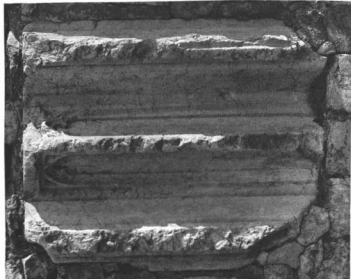
VÖRÖSMÁRVÁNY SÍRFEDŐ. XV. század
Szőkefehérvári múzeum



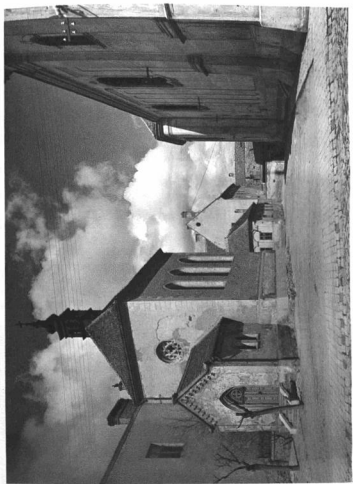
LOVAGSÍRMELEK MELLÉRSZLETE. Márvány. XIV. század
Szőkefehérvári püspöki kert. Dr. B. Bónisberger Lajos és Henszlmann Imre: A nagyzecebről
és a sírkövekről régi templom. 1885. M. Tisz. Akadémia Archeológiai Bizottsága kiad. 78. old.



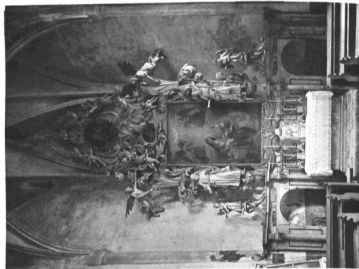
OROSZLÁNOS SIREMLEKTÖREDEK, XV. század
Székeshérvári püspöki kert. Brr. Beissenberger Lajos és Henselman Imre: A nagygyűlésről
és a székeshérvári régi templom. 1885. M. Tud. Akadémia Archaeológiai Bizottsága Kiad. 78. old.



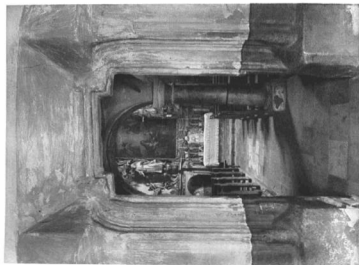
VÖRÖSMÁRVÁNY FALDISZÍTMÉNY NAGY LAJOS (?) SÍRKAPOLNÁJÁBÓL
Székeshérvári püspöki kert



A SZENT ANNA-KÁPOLNA



A SZENT ANNA-KÁPOLNA OLTÁRA



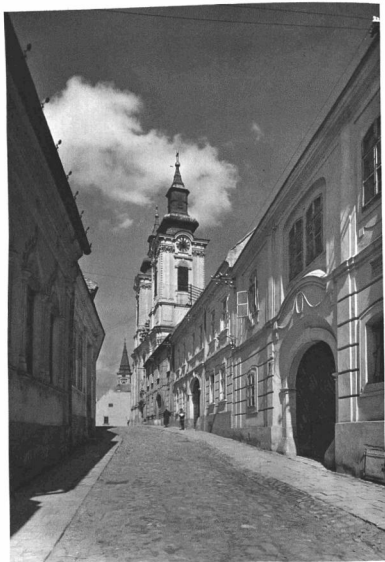
A SZENT ANNA-KÁPOLNA BEJÁRATA



TÖRÖK SÍRKÓ A SZEMINÁRIUM KERTJÉBEN



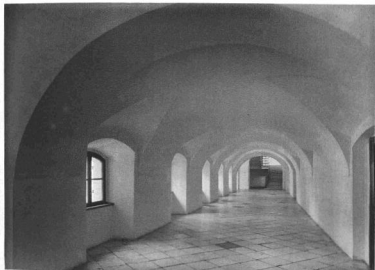
JÓKAI-UTCA 2. EGYKORI TÖRÖK FÜRDŐ NYOMAI



A SZENT ISTVÁN-UTCA



SZENT ISTVÁN-TÉR



A SZEMINÁRIUM ELSŐEMELETI FOLYÓSÓJA



A SZENT ISTVÁN RÓL NEVEZETT SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE



A SZÉKESEGYHÁZ SZENTÉLYE A SZÓSZÉKEL

aranyozott virágcsokrot meg Anjou-liliomot, melyek 1882-ben nem ugyan a bazilika területén, de annak közelében kerültek napfényre (A nagyszombati és a székesfehérvári régi templom. Budapest 1885. 60 és 69 l.).

A Henszlmann által felsorolt kövek másik csoportja, melyet később Gerecze Péter is ismertetett (Archaeológiai Értesítő 1896. évf. és Archaeológiai Közlemények 1897. évf.), a székesfehérvári püspöki palotában és annak kertjében található. Legnagyobb az a három darabból álló, mintegy 2 méter nyílású ívbéllet, melynek egy részét itt is bemutatjuk. Külső felét finom metszésű akantusz-levelek, többi részét pedig medaillonokat alkotó, ujjaslevelű ágfonadékok fedik (Arch. Közl. 1897. 135 á.).

Egy másik, ugyancsak ívesen hajlott párkányrészletnek díszítése egyik oldalon zegzugos, gyöngyös szalag és fél pálmalevelek, másik részén medaillonokat alkotó hármasszalag ujjas levelekkel (Arch. Közl. 1897. 134 á.).

Három egybeillő, homorú kőkeretrészlet talán a főkapu béléletének maradványa. Díszítésük ugyanolyan ujjaslevelű ágfonadékok, mint a már említett ívbélleté. Két darabot mi is bemutatunk, az egyiket csak medaillonok, a másikon köztük egy ózalak is látható (Arch. Közl. 1897. 131, 132 á.).

Pécsi analógia alapján Gerecze Péter árkádív-részletnek tartja azt az ötoldali töredéket, melyet három oldalon palmettás hármasszalag, a középsőkben pedig szív alakú medaillonok díszítenek (Arch. Közl. 1897. 127 á.).

Az itt is bemutatott párkányrészlet fonadéknak medaillonjai köralakúak, közéjük ötágú legyező. Hozzá hasonló társa csak abban tér el, hogy a medaillonok közepén a fonadék három ágra oszlik (Arch. Közl. 1897. 128 á.).

Teljesen elűt a bazilika egyéb románstílusú emlékeitől a képeink között látható árkádív-homlokzat. Felső szegélyét csigavonalban hajló kacsok, ívszögletét pedig legyezőszerűen széthajló, levelekre tagozott vonalak ékítik (Arch. Közl. 1897. 130 á.).

Másik, a bazilika egyéb köveitől eltérő emléke a püspöki kőtárnak az a képeink között szintén szereplő faragvány, melynek a síkból kihajló akantusz-levelei azt a gy-

nut keltik, hogy a kő a Szent István előtti időkből maradt reánk. Érdekes részlete az egyik szögletén látható szárnyalak (Arch. Közl. 1897. 129 á.).

Két meglehetősen rongált kőtuskó állatmotívumos díszítésével kelt figyelmet. Az egyik fonatos keretben madarakat, a másik hármasszalaggal körülvelt nyulacska ábrázol.

A püspökségben őrzött, érdekesebb gotikus faragványok: két hatágú, egy négyágú zárkó és a kertfalba beépített vörösmárvány dombornüvek. Ezek a következők: Kisebb töredék Anjou-liliommal; XIV. századi lovagszobor (síremlék) mellrészlete, balfelén kard keresztvása, alatta csillaggal díszített penge, jobboldalán kiemelkedő gombokon INGOT betűk; egy sírkőtöredék dombornüve a XV. századból, rajta palástos alak, lábainál fekvő oroszlán; végül Nagy Lajos (?) sírkápolnájának díszítményes, vörösmárvány falrészletei.

A székesfehérvári múzeum kőtárának legrégibb darabja az a mészkőtöredék, melynek levelekben végződő, bonyolult, hármasszalagfonadéka rokon illóia és Bizanc V. századi faragványaival. Másik itt bemutatott faragványunknak levéldíszrel körülvelt egyszerű keresztje árulja el a bizánci jellegét. Alakja után fali fülke orma lehetett.

A XI. századból valók azok az akantuszleveses pillér- és oszlopfézetek, melyek egyikének hatalmas mérete, másik kettőnek pedig a Divald Kornél által közölt (Magyarország művészeti emlékei. 23, 24 á.), esztergomi kövekhez való hasonlósága érdemel figyelmet. Közös vonásuk, hogy a levelek csavart szárból ágaznak szét úgy, amint az egy itt közölt kisebb töredékünkön is látható. A mellette álló oszlopfaj három karélyban végződő fonatos díszítése árulja el a vele való egykorúságot.

A székesfehérvári kövek másik csoportja a pécsi kövekkel mutat feltűnő rokonságot. Ezek a III. Béla által eszközölt átalakítások nyomán a francia hatás bélyegét viselik magukon. Legtöbbjük a szelídgesztenye leveleit utánozó díszítményeikről ismerhetők föl. Rendelgetésük szerint különböző alakúak. Három táblás töredék ívszögleteket kitöltő dísz lehetett. Egyikük egész fát ábrázol a levelek között rózsás virágokkal és bogyfűrttel. Ugyanezek a levelek az osz-

loptörédékeken már palmettákká csoportosulva és medaillonokba foglalva fordulnak elő, közben szőlőfürtszerű díszítményekkel. Ez oszlopocskák kis méreteik alapján a főoltár részei lehettek. Hasonló medaillonos és gesztenyelevelű díszítése van néhány parkánykőnek is.

A pécslekével egyező mesterre vall a 7055 sz. faragvány, melynek motívumai szakasztott másai egy Gerecze Péter által közölt pillér díszítményeinek (Arch. Közl. 1897. 78. 1. 13. á.). A kő formája szerint szegélykő lehetett és hármaz díszítés ékfti. Legömbölyített szélén szívalakú medaillonok vannak két-levéllel. A két oldaldísz egyike szintén medaillonos, de csak egy levéllel, míg a másik félpálmalevelekből áll, melyeket zegzőgosan haladó, üveggyöngyös szalag választ el egymástól. Ugyanez a díszítés, bár hiányosan, még három kövön ismétlődik. A püspöki kőtár kövei között is van hozzá hasonló, sőt a régi várfal egyik faragványos köve is ide tartozik.

A múzeumi kőtár legszebb darabja az a pillérrészlet, melyet középen szalagszerűen kiemelkedő, saktáblás dísz, kétoldalt pedig medaillonokba foglalt, fejüket visszahajtó, szőlőfürtöt csipegető madarak díszítenek. Hasonmásukat a pécsi dómúzeumból Szőnyi Ottó közli egy madaras frízdísz alakjában. (Magyar Művészet 1929. 519 l.).

Egy másik figurális kövünk, mely frízként szerepelhetett, madáralakja nyakát lehajtva tartja. Környezetét ugyanolyan levéldísz alkotja, mint a Henszlmann által közölt vadászós faragványét. A harmadik állatmotívumos kövünk négyzetes vállkő fonatos keretben négy lábú állattal.

Meg kell emlékeznünk egy felületes nézessel keveset ígérő, de műértőnek annál becsebb törédékünkről. Kunkorodott végű, hármaz levélű díszítményéből csak egy levél maradt fenn, ez azonban annyira jellegzetes, hogy ritkasággá avatja a magyar művészeti történelemben. Egyike ugyanis ama kevés emlékünknak, melyek az ősmagyar tarsolylemezeken látható palmettákat utánzó motívumokkal világos bizonyossággal annak, hogy a magyarság nem volt szolgai utánzója az idegenből átvett műzslésnek, hanem azt saját lelkéből megtermékenyítve bizonyos önállósággal alkalmazta. Analog társa a Divald Kornél által közölt veszprémi parkány-

törédék (Magyarország művészeti emlékei 13. á.).

A múzeum hatalmas vállkővekből, borda-részletekből, ajtó-, ablakparkányokból és különféle apró törédékekből álló, gotikus maradványai közül ki kell emelnünk egy kis vörösmárványtörédéket csúcsívet alkotó mozaik-betétjével. A múzeumban őrzött három vörösmárványísrők közül a legszebb 1925 július havában a Nádor-utcában feltárt várfalak omladékából került elő. Möller István megállapítása szerint tulajdonképp kőkoporsó fedelének a maradványa a Hunyadiak korából, a XV. század közepéről. A jobb kezével tartott zászlórúd zászlós urat jelent, ahhoz méltó páncélja, de különösen remek övdísz.

A városban a Bazilika-téren álló két gránit-oszlop az ősi bazilika előcsarnokának voltak egykor oszlopai. Az egyik mint a városház szögletkőve maradt fenn, a másik kint a határban azt a helyet jelezte, ahol Székesfehérvár Szent István ereklyéjét fogadta, midőn azt Mária Terézia ajándékából ide szállították. A két oszlop 1928-ban került jelen helyére, figyelmeztetésül az e tájon állt királyi templomra. Ugyanítt a püspökkert falában 1930-ban a város helyezett el emléktáblát a templom alaprajzával, a benne koronázott és eltemetett királyok névsorával. Ugyanekkor a királyi palotát, Szent Imre születéshelyét a palota bronzdomborművével jelölte meg. A művészi kivitelű két emléktáblát Philipp István tervezte.

A székesfehérvári bazilika története elválaszthatatlan nemzeti királyaink sárlának történetétől, kiknek temetkezőhelye a bazilika volt. Bence történelmi adataink szerint a következő királyok és királyi családtagok nyugodtak: *Szent István és Szent Imre, Kálmán* és neje Busilla, II. (vak) Béla és atya Álmos herceg, II. Géza, II. László, IV. István, III. Béla és neje, antiochiai Anna, III. László, Károly Róbert és felesége Mária, valamint kiskorában elhunyt fia, Károly herceg, *Nagy Lajos, Albert, I. Mátyás* és anyja, Szilágyi Erzsébet, II. Ulászló, *II. Lajos és Szapolyai János*. Mindezek közül *III. Béla, Nagy Lajos és Mátyás* sírjairól biztos adataink, a többiekéről túlnyomóan csak ingatag alapokon nyugvó feltevéseink vannak.

III. Béla és neje sírjait 1848-ban a véletlen hozta felszínre. Az egyszerű, vörösmárvány-



A SZENT ISTVÁN RÓL NEVEZETT SZÉKESEGYHÁZ FŐOLTÁRA
A Szent Istvánt ábrázoló kép festője *Vinzenz Fischer* 1778-ben,
az oltár maga *F. A. Hillebrandt* tervei szerint 1774-ben épült



HEINRICH EDE (1819—1888) SZENT CECILIA FESTMÉNYE A SZÉKESEGYHÁZ
ORGONAKARZATÁN



A SZENT ISTVÁN RÓL NEVEZETT
SZÉKESEGYHÁZ FŐKAPUJA

sírdádkban nyugvó csontvázak teljesen sér-
tetlenek voltak. Kivéve őket, a koporsókkal
együtt a Nemzeti Múzeumba, innen pedig
1862-ben a budavári koronázó templom
kriptájába kerültek. 1883-ban a csontvázak-
at tudományos vizsgálatra kiadták Török
Aurélnek, a tudományegyetem embertani
intézete igazgatójának. 1898-ban nagy nemi-
zeti ünnepek kíséretében újból eltemetve
jelenleg a budai koronázó templom Szent-
háromság kápolnájának díszes szarkofág-
jaiban pihennek. A csontvázak királyi szár-
mazását a mellettük talált koronázási jel-
vények igazolták. Hogy pedig III. Bélához
és első nejéhez, antiochiai Annához tartoz-
nak, azt kétségtelenül eldöntötte a király
csontvázán talált bizantikus nyakék, ami-
lyent csak a bizánci császárok deszpotesz-
nek titulált rokonainak volt szabad visel-
niük. Ilyen királyaink között csak egy volt,
III. Béla, kinek Manuel bizánci császár
nagybátyja és még fia nem született, trón-
örököse is volt. A női csontváz is csak
antiochiai Annáé lehetett, mert III. Béla
második felesége a Szentföldön halt
meg.

Nagy Lajos sírja ugyan elpusztult, de a forrá-
sok bőven tartalmazznak róla adatokat. Tud-
juk azt, hogy a bazilika déli hajójában Szent
Katalin kápolnáját alakította át magának
sírkápolnául. Padozata magasabb volt
környezeténél, tetejét magas keresztboltozat
alkotta, oldalait vörösmárványlapok borí-
ták, záró- és gyámköveit Magyarország
és kapcsolt részeinek címerel díszítették.
A XVIII. század végén még látható volt,
de már nem istentiszteletre, hanem, mint
a prépostság melléképületre, eleségtáru-
l használták. *A XIX. század első éveiben*
azután végleg eltűnt a föld színéről. Egy-
kori szépségéről ma már csak néhány
töredéke nyújt fogalmat. Egy részük a
püspöki kert keleti falában látható, míg
azt a vörösmárványsisakot, melyet a
kápolna romjai közül a városház falán
helyeztek el, jelenleg a Magyar Nemzeti
Múzeum őriz. A dombormű sisakjának
felső szélét Anjou-liliomos korona díszíti
és ebből két struccotl között struccmadár-
fej nyúlik a magasba. Az egész dombormű
hasonlít Nagy Lajos címeréhez, azzal a
különbséggel, hogy ennél a madár patkót
tart a csőrében.

Mátyás király sírkápolnája a bazilika
apszisa mögött mintegy 15 méter távol-
ságra állott. Alakja hosszukás nyolcszög
volt, mely keleti oldalán három oldallal
záródott. Hossza 19 méterre tehető. Falait
a töréseknel oldalpillérek támogatták. A
kápolna belseje a késő gotikának volt
remekműve. Kiváló ékessége volt a bol-
tozat gazdag bordázatának csücspontjából
lecsüngő záróköve a királynak gyűrűt
tartó hollós címerével. Mikor a *kápolnát*
1800-ban lebontották, Szvorényi József
leírása szerint a körülállók szinte aggod-
dalommal kériék a munkásokat, hogy a
zárókövet lehetőleg épségben vegyék le.
A kő azonban a boltozattal együtt lezu-
hant és a romok közé keverődött, de meg-
találták. Később a kő Székesfehérvárról
Radványi Endre csanádi kanonokhoz ju-
tott, ezután nyoma veszett.

Ez emlékeken kívül a *Magyar Nemzeti*
Múzeumban van meg Varju Elemérnek, a
múzeum történeti osztálya igazgatójának e
fűzetben közölt tanulmánya szerint Szent
István koporsója is. Róla fűzetünk most
említett tanulmánya beszél.

*

Székesfehérvár a középkorban közjogi hely-
zetével, a török hódoltság alatt mint erődít-
ményült be jelentős szerepet nemzeti
történelmünkben. Erődítménnyé természetes
viszonyai tették. A város legrégebb része,
a Belváros, melyet a külvárosok lakossága
ma is várnak nevez, félszigetként nyúlik
be a Sárrétbe. Míg a süppedékes terület
nem szabályozták, vizeit le nem csapolták,
csak keskeny töltéseken lehetett a várost
megközelíteni. Másutt a mocsár és az ingo-
vány elnyelte az utat. Midőn Szent István
a várost székvárossá tette, igyekezett azt
mesterséges védművekkel is megerősíteni.
Példáját követték utódai is. Vesszőfonás-
sal, karóval erősített földsáncokat készítet-
tek. Bástyatornyokkal fölszerelt, a nyugat-
európai városokhoz hasonló kőfalat Károly
Róbert huzatott a vár körül. A falon 16
bástyatorony és két kapu volt. Az egyik
a budai kapu, mely Budára vitt és már az
Árpádok korában megvolt. A forgalom azon-
ban annyira megnövekedett, hogy Károly
Róbert szükségesnek látta másik kaput is
nyitni. Ez volt a Várpalota felé vezető palot-
tai kapu. Mivel a várfalak körül széles és

mély, vízzel telt sáncok voltak, a kapuknál felvonó hidakon keltek át a sáncárkon. A kapukat a sáncárkon kívül külön erődítések is védelmezték. Ilyen volt a budai kapu előtt a Szent Miklós prépostságról elnevezett Szent Miklós-erőd.

Kimerülőbbnek látszó képet a középkori Székesfehérvárról a Károly János által közölt okmányok (Fejér vármegye története), a török hódoltság alatt készült metszetek és érmek alapján kaphatunk. Ezek szerint a város a következő részekből állott: *Castrium* vagy Vár, két *Civitas* exteriornak nevezett Külváros, azután a *Civitas nova*, az Ujváros és a Gemös vagy Ingovány. Csak a Várnak volt kőfala, a többi városrészeket csak palánksánc védelmezte meg s a mocsár, mely annyira körülvevte őket, hogy csak hidakon, töltéseken közlekedhettek egymással.

A Vár, mai Belváros kiemelkedő épületei voltak a négytornyos bazilika, mögötte Mátyás sírkápolnája, vele szemben a királyi palota Szent Imre kápolnájával. A Vár plébániatemploma Szent Péter és Pál temploma volt, melyet a Szent Miklósról nevezett káptalan gondozott. Itt volt eltemetve Géza fejedelem, Szent István atya és a királykoronázás alkalmával itt ütötték lovaggá az előkelő ifjakat. A mai székesegyház helyén Szent Jakab temploma állott, mellette a Szent Anna-kápolna. A jelenlegi cisztercia rendház területén pálosok laktak. A ferencesek kolostora a bazilikától északra a várfal mellett foglalt helyet, míg a déli oldalon a prépostság helyezkedett el. Okmányaink szerint a veszprémi püspökönek is volt a Várban palotája.

A *Civitas nova* a mai Palotaváros területén feküdt. Itt állt a *Buza-piacon a Szent Ágoston-rendiek: Szent Mihály-temploma, ahova Szapolyai Jánost temették*, midőn annak tetemét a török a bazilikából kido-batta. A ma is Szigetnek nevezett külön-dőlő városrészt a Jeruzsálemi Ker. Szent János-lovagrend Szent Istvánról címzett konventje foglalta el. Kolostoruk építését Eufrozina, III. Béla anyja fejezte be és náluk is temettette el magát. E tájon lehetett a Szent Domonkos-rendű apácák kolostora is.

A *Civitas exterior*, a mai Felsővároshoz tartozott a Szent Miklós-erőd, mely az ott

székelő káptalantól kapta nevét. A káptalan adminisztrálta e városrész Szent Domonkos tiszteletére szentelt plébániatemplomát is. A Budára vezető Király-út mentén lehetett Szűz Mária kápolnája, ahol koronázásra jövő királyaink díszruhát öltve magukra vonultak be a bazilikába. A koronázás után való kardvágás Szent Márton kápolnájában történt.

A várnak a török uralom alatt volt állapotáról a múzeum három, eredeti tervrajz után készült fotográfiája tájékoztat bennünket. Az egyiket olasz műszaki ember rajzolta az 1601-i ostrom alkalmával. Kissé vázlatos, de azért értékes, mert ami rajta van, az nagyrészt még a török hódoltság előtti, tehát a középkori állapotot tünteti föl és különösen a budai kapura nyújt becses felvilágosítást. A másik két felvétel egyike a végleges visszafoglalás évében, 1688-ban készült és Le Vergnie francia műszaki százados munkája. Ez már a várfalakat a török átalakítás formájában mutatja be. A harmadik 1691-ből való német katonai műszaki munka. Rajta elsősorban a vár és elővárosok erősítései láthatók. Csak a belváros utcái jelzi, a házakat megfelelő ísbölkben. Templomokat nem jelez, csak itt-ott egy-egy szó: karmeliták, jezsuiták telke, fegyvertár ott, de az utcák nevét hiába keressük. Egyébként a vár (mai Belváros) képe az, mint a mai állapot. Nemcsak a nagyobb utcák iránya és mérete, hanem a bástyákra vezető kis utcák jó része is az eredeti helyén van.

Összehasonlítva az 1601-i alaprajzot a későbbiekkel, feltűnik a budai kapunak egymástól eltérő helyzete. Az 1601-i térképen a kapu a vár északi falának keleti sarkán áll, a másik kettőn a nyugati részén. Ennek magyarázata, Philipp István kúliatá-sal szerint, hogy a török okulva az 1601-i ostromon, a kaput ősi, középkori helyéről jobban védhető pontra helyezte át, amiről okmányok is tanuskodnak. Károly János Fejér vármegye történetében (II. 55. l.) a török defterek alapján ugyanis „Ujkapu”-ról tesz említést, melyet a vár déli végére helyez. Az azóta előkerült várrajzokon azonban ennek az Ujkapu-nak semmi nyoma. Az az „Ujkapu” tehát, melyről a defterek megemlékeznek és amelyről a régi kapuval kapcsolatban 1727-i telekkönyvekben



A CISZTERCEK TEMPLOMÁNAK SZÓSZÉKE. BEBO KÁROLY ALKOTÁSA

is történik említés, nem lehet más, mint az eredeti helyéről áthelyezett budai kapu. Meg-
erősíti ezt az 1691-i térkép is. E térkép
ugyanis azon a ponton, ahol az 1601-i
térképen a várkapu áll, körvonalas falma-
radványt, vagyis a régi kapunak még meg-
levő alapzatát jelzi.

A régi budai kapunak a térkép szerint
még teljesen középkori képe volt. Kapuját
hatalmas, háromnegyedkör alakú bástya-
torony védte. Belőle 50 méter hosszú
sikátor vezetett a belső kapuhoz. A mel-
lette levő két tágas udvar a hadiszertár
és a várórség tanyája volt. Az új budai
kaput már részletesebben ismerjük. Tor-
nyát csak 1872-ben bontották le és emlé-
két több kép is őrzi a múzeumban. Leg-
kedvesebb Auejzdsy Adolf egykorú (1870.)
vízfestménye. Eszerint a torony kockakövek-
ből épült, nyolcszögletes épület volt, piramis
alakú tetején hegyes bádorgósszal. Északi
falán két római kő, keleti oldalán vörös-
márványból készült, hatalmas feliratos
tábla volt beépítve. A tábla jelenleg a vá-
rosbáz udvarán van és a kapunak 1809-ben
történt átalakítását örökíti meg. Az akkor
Székesfehérvárott összegyűlt nemesi fel-
kelőket ugyanis József nádor megszemlélve,
a kapu a nagy sokasághoz mérten szük-
nek bizonyult. A toronynak tehát a mai
Várkapu-utca felé tekintő nyílását befalaz-
ták és a helyett a toronytól keletre húzódó
várfalat áttörve a mai Nádor-utca irányá-
ban nyitottak utat a vár belsejébe. Ekkor
nevezték el az egykori Főutcat Nádor-
utcának, a budai kaput pedig Nádor-
kapunak.

A palotai kapuról csak frott emlékünkh van.
A „Tudományos Gyűjtemény” 1827-iki
évfolyamának egyik frója így említi számol
be annak XVIII. századi állapotáról: „Lát-
tam még ezen városnak a XIV. század
kezdétén, amint irányozhattam, készült
palotai ékes kapuját, melynek négyszögű
széles tornyai középetén a magyar királyok-
nak képei rendszerint helyeztetve és félig
elő állván, kifaragva valának.” Hogy mikor
döntötték le, nem tudjuk. Felvonóhídjá-
nak végső maradványai a XIX. század
végén tűntek el eredeti helyükről.

A várfalból ma mintegy 62 m hosszú
részlet van teljes épségben: a Várkörúton
a püspöki kert fala. Kövei között számos

a bazilikából származó, faragványos kő
található, melyek az ostromoktól megron-
gált várfalak javítására kerültek ide. A
nemtörődőmség hosszú ideig ezt a kis
várfalrészlet is veszéllyel fenyegette, ma már
azonban biztosítva van sorsa. A város
megvásárolta az alatta levő telkeket és
rajtuk ligetet létesítve, Prohászka Ottokár
20 éves püspökségének emlékére az ő
nevéről nevezte el. Ezenkívül dr. Polgár
Iván lankadatlan buzgalomával a régi vár-
falak mentén épült házakban még számos
kisebb-nagyobb maradványát fedezte föl
az egykori erődítéseknek, de mindezek
csak apró porszemek az egykori várból.
Éppily szegény Székesfehérvár a másfél-
százados török uralom egyéb emlékeiben
is. Mindössze néhány turbános srák, jel-
legzetes talpas tál az, ami reánk maradt
és a Jókai-utca 2. sz. ház udvarában fenn-
maradt cseppköves boltcikkely, mely az
ugyanitt előkerült vízvezetőcsövek alap-
ján fűrőd lehetett.

Török emlékeink közé tartozik még a Ma-
gyar Tudományos Akadémia egy kézira-
tos könyvecskéje, mely Székesfehérvár
vicekapitányától származik. Címe így hang-
zik: „Énekes könyv, melyet én Wathay
Ferenc az Fekete tenger mellett, az Fekete
toronyban Konstantinápolyon kívül való
nyomorult rabságomban szerezvén, Galatha
városában csináltattam és punktról-punktra
egy vonatásig, minden újonnan magamtul
szerzett énekekkel magam tulajdonkezével
írtam. Anno 1604.” A versek sorozatában
van egy históriás ének is. Ennek címe:
„Székesfehérvár veszéséről való historia.
Az nagyságos Úrnak, Enyingi Török István-
nak egy rab az tenger mellett Galata
toronyában írta. — Nótája: Szertelen vesze-
delem reánk szálla . . . , avagy Sok csudák
közül.” A könyv különös értéke a szerző
kezeivel festett képek, melyek a szöveget
illusztrálják. Az egyik kép Fejérvár bevé-
telét ábrázolja. Van kép Tömösvárról,
Nándorfehérvárról, a szerző rabságáról,
kínzatásáról, kalodában üléséről, a gályar-
abok munkájáról stb. stb. Az egész kötet
valóságos kortükör.

Székesfehérvár a töröknek 1688 május
19-én történt kivonulása után tele volt
romokkal. E romokból azonban még sok

középkori emléket meg lehetett volna menteni, de a politika mást kívánt. *A mult nagyságát hirdető alkotások szálla voltak az osztrák beolvasztó törekvések szemében. Megóvásuk helyett inkább pusztulásuk volt a cél, hogy helyükön új, az uralkodó hatalom jóvoltát hirdető alkotások emelkedjenek. A várfalak lerombolására már 1702-ben megjelent a rendelet, de egyelőre nem hajtották végre. A városi tanács húzta-halasztotta a dolgot. Bécsből sem nagyon sürgették. Fenyegedett a Rákóczi-felkelés, amikor a labanc hasznát is vette Székesfehérvár falainak, melyek közé csak rövid időre sikerült a kurucoknak bevonulniok. Kiveretfésűk emlékét Urll Henrik városparancsnok 1705-ben Nepomuki Szent János szobrának felállításával örökítette meg, mely jelenleg a felsővárosi templom előtt áll. A Rákóczi-szabadságharc megszűnte után a biztonság tudatában 1724-ben újra elrendelték a falak lerombolását. Erre az egész város nekik esett és kövelt mint kóbányát értékesítették a fellendült köz- és magánépítkezéseknél.*

A várfalak rombolását követte a régi épületek maradványainak széthordása. Elsősorban a bazillika kínálkozott kiadós bányának, pedig még helyre lehetett volna állítani. *Erre nézve Barnabeis János Felix, fehérvári prépost 1700-ban tett is előterjesztést, majd később az első püspök, séllyei Nagy Ignác is felszólalt, de eredményt nem értek el. Sőt mikor már a föld fölötti falak anyaga elfogyott, nagyrészt még az alapokat is kiszédték. Nagy Lajos sírkápolnájáról már említettük, hogy még a XVIII. század végén fennállott, Mátyás sírkápolnája mint a püspök házi kápolnája szerepelt. A megrongált épület rendbehozására Nagy Ignác Mária Teréziához folyamodott. De hiába, a már dűledező épületet ledöntötték.*

Hasonló sors érte a mecsetté átalakított templomainkat is, hogy új templomok épüljenek helyükbe. Ez történt például azzal a mecsettel, melynek minarete a székesfehérvári múzeum egy a XVIII. század negyvenes éveiből származó metszetén még látható, de néhány év múlva az a jezsuiták temploma állott a helyén. Ugyanezen képen már egy kéttornyú templom is van a mai székesegyház helyén. A középkorban itt állt Szent

Jakab apostol temploma, mely átélve a török idöket, a jezsuiták 1759-ig benne tartották az Isteniszületet. Tornyot is építettek hozzá. A tornyokat a szél 1740-ben ledöntötte. A város hozatta öket rendbe, az egyiket 1742-ben, a másikat 1744-ben. A mi képink, melyen az egyik torony kész, a másik azonban csonka, a két év közötti való állapotot jelzi. Később 1758-ban lebontották a mögöttük levő régi, rozoga épületet és helyén épült a mai székesegyház.

Mellette van Székesfehérvár egyetlen fennmaradt középkori épülete, a Szent Anna-kápolna. 1480 körül Kálmáncsehi (Kálmáncsay Domonkos) székesfehérvári prépost építette. Csillagboltozata, ajtókerete, hólyagdíszes ablakai a késő gotika alkotásai, oltára barokk. Az oltárt gróf Nádasdy László csanádi püspök mint székesfehérvári örkanonok állíttatta bele a török felszabadulás után. Valószínű, tőle származik a karzat és torony is, míg az eredeti bejárat előtt való előcsarnok a XIX. század közepéről való. A kápolna gondozója, mint az ősi székesfehérvári örkanonokság somogyi birtokainak mostani tulajdonosa, a piarista rend.

A XVII. században nemcsak rombolt, épített is Székesfehérvár. Új fejlődési folyamat indul meg történetében, mely lépszerűlépésre haladva alkalmazkodik a kor divatos irányához. Először a szentferencrendiek teszik le 1720-ban templomuk és rendházuk alapkövét, melyek főbejárata viseli magán a kor barokk jellegét. Utánuk 1731-ban a karmeliták kezdik meg a jelenlegi papnevelőintézeti templom építését. Befejezték 1769-ben. Maulbertsch festményeivel és rokokó díszelvel, hazánk egyik legszebb műemlékével gazdagítva művelési történetünket. 1745 és 51 között épült a jezsuiták, jelenleg ciszterciák Szt. János temploma. Gyönyörű térhatása, Sambach freskói, a szószék, a mellékoltárok rokokóba átmenő vonalai és olajfestményei, a padok faragványai, vasrácsos ajtó, sekrestyéje bútorzatának csodás gazdagságú díszei, domborműves jelenetei igazi műremekké avatják. Méltó társaik a rendház lépcsőházának, ebédlőjének, egykori kápolnájának változatokban pompás stuccodíszei. Ugyancsak jezsuita mestermű a rendházzal átellenes, „Fekete sas” című, egykori jezsuita gyógy-



A CISZTERCITA-TEMPLOM SZENTÉLYRÉSZELETE



A CISZTERCITA-TEPLOM C. FR. SAMBACH-FÉLE FŐLTÁRKÉPÉNEK VÁZLATRAJZA
Székesfehérvári múzeum

szertár berendezése is. Jezsuita kezdeményezés a székesegyház építése is Cimbálnak Szent István életét megjelenítő falfestményeivel. Nagyon szép barokk vörösmárvány cancellusa. A szentély hatásos berendezését, Fischer Vince András udvari festőtől származó főoltárképét Mária Terézia készítette. Ő szerezte vissza Ragusából, a szentdomonkosrendiek templomából, ahová az a mohácsi vész után került, majd 1775-től a pozsonyi Szt. Márton székesegyház őrző gondjaira bízott, 1778-ban Székesfehérvár székesegyháza részére Szent Istvánnak e templomban őrzött koponyarészletét. A szent király mellképét ábrázoló ereklyetartó, Mária Terézia-korabeli kelyhei, Szentpéteryől származó feszülete az ötvösség remekei.

A templomokkal párhuzamosan a magánépítkezés is megindul. 1780-ban fölépül a

városház oszlopos, geniuszos barokk kapuzattal és loggiás udvarral, mely azonban oszlopközelnek későbbi befalazásával elvesztette ez érdekes vonását. A belvárosi plébániaépület merész hajlatú díszel, emberfejes konzolokon nyugvó erkélye, drapériás fülkében álló Szent Sebestyén-szobra a rokokó emléke. Kapuja zárókövét a Hiemer-család címere díszíti. Ezekén kívül a Szögyény Marich-utca mansardtetős háza, a Király-kút épülete, a Kossuth Lajos-utca 11. sz. ház kertí homlokzata, a Megyeház-utca egyik kapuja tartoznak szép barokk emlékeink közé.

Utánuk időrendben a XVI. Lajos korában megszületett és nálunk II. József alatt tért hódító copf-, illetőleg empire stíl képviselői következnek. Ezt repraesentálják a Városház-téren az egykori Zichy-palota füzérdíszítése, erkélye, lépcső- és ablakrácsai; a szomszédos Mária-szobros házacsának kiugró sarokerkélye; a Székesfehérvári Takarékpénztár épülete ablakdíszének domborműves arcképei. Főként az 1800 körül épült püspöki palota,¹ melyet arányos homlokzata, falainak pillérekkel való tagozása és dísznek gazdsága legszebb vidéki épületeink sorába emelnek.

Az empire stílust tükrözik felénk, ha szerényebb kivitelben is, a Kossuth Lajos-utca 15. sz., valaha színháznak használt háza. Ugyanezen utcában a 20. sz. ház udvarának 1929-ben ledöntött bájos kertipavillonja márcsak a múzeum fényképgyűjteményében látható. Hasonlóan kedves a Szent István-utcában a 8. számú, 1781-ből származó ház. (Budenz József kiváló nyelvészünk egykori lakóháza.) Több velük egykorú épületeinkön már csak egyes részek: kapuk, ablak- és párkánydíszek őrizték meg jellegzetességüket. Mindezek kiegészítve a múzeum idevonatkozó ablak-, ajtórácsaival, cégereivel és egyéb iparművészeti emlékeivel, összességükben azt a benyomást kelтик, hogy Székesfehérvár újabb művészettörténetében az empire-nak van legtöbb képviselője, amit azután nyomon

¹ Építőmestere, Klauzál György nagyprépost úr 6 méltóságának szives szóbeli közlése szerint, Rieder Jakob. Valóan azonos-e a megyeház építésénél 1807-ben közreműködött Rieder József építőmesterrel vagy talán apja ez utóbbinak, még tisztázandó kérdés. Rieder József Dr. Sáy Géza festőművész úr szives szóbeli közlése szerint Bécsben, Prágában, Brno-ban tanult, illetve dolgozott és mint székesfehérvári építőmester is szerepelt.



A CISZTERCIK TEMPLOMÁNAK FŐOLTÁRA, MÖGÖTTE A SAMBACH-FÉLE FRESKÓ



A CISZTERCITA-TEMPLOM BELSEJE

követ, ha nem is oly nagy mértékben, a klasszicizmus.

A barokképületes Városház-tér mellett másik érdekes tere a városnak építészeti szempontból a Megyeház-tér a XIX. század első felének épületével. A 8. szám azért is nevezetes, mert 1818-ban Pészaki Bojzát György jóvoltából itt kapott hajlékot a Székesfehérvári Színjátszó Társulat, míg a 15. sz. ház fellirata a helyén állt várfalak lebontásáról tanuskodik. A tér uralkodó, monumentális épülete az 1807–1812. években, már klasszikus modorban épült vármegyeház. Megjegyzendő, hogy a vármegye, melynek régi hajléka az evangélikusok megyeház-utcai, sarokerkélyes háza volt, már korábban is foglalkozott új otthon építésével. Ennek emlékét a múzeumban kiállított, 1805-ban készült tervrajz őrzi. A másik megkapó épülete a Megyeház-térnek a Ferenc József nőnevelőintézet. Magasan kiemelkedő kettős oromzatával és oszlopos kápolnabejáratával hívja magára a figyelmet.

A XIX. század elején dívatos oszloptornácos építkezésnek két kedves emléke van. Az egyik a Polgári Lövölde pavillonja, a másik a Budai-út és József-utca sarokháza. — Reichl A. műkertésznek a múzeumban levő vázlatkönyve szerint — 1858-ban báró Splényi volt, majd Schwarz Gyula tudósunk, a kiváló ókori történetíró lakott benne. Sajnos, jelenlegi megosztott állapotában a pusztulás vár rá. Kiforgatták eredeti mivoltából az egykor gróf Schmidegg Tamás, később gróf Zichy Jenő birtokában levő „Magyar király” szálloda épületét is. Oszlopokon nyugvó erkélyét megrövidítették és föléje tűzfalszerű oromzatot emeltek. Temetőink sírkövei között is akad még néhány neoklasszikus emlék, mint tanuságai a mainál hangulatosabb, stílusosabb temetőkultúránknak.

A Vörösmarty-tér a költő szobrának felállítására után, a XIX. század második felében alakult ki. Épületei közül a Say-háznak tervezője, a székesfehérvári születésű Ybl Miklós művészete ad értéket. A többiek jellemző kifejezői építészeti stílusunk ama szomorú korszakának, mely eredeti alkotások helyett a régi stílusok utánzásával dolgozott. Épp ezért míg a Városház tér, Megyeház-tér korszerűségükkel egységes hatásúak és hangulatosak, a Vörösmarty-tér rideg némasággal meredne felénk, ha középeről a „Szózat” költője nem beszélne hozzánk.

Az eddig felsorolt városrészeket kiegészítve a külvárosok földszintes, itt-ott még nádfedeles házakból álló, széles utcáival, Székesfehérvár teljes képe, mint a Dunántúl és Nagyalföld találkozására alakul ki előttünk. A Belváros, amely összeesik az egykor falal körülvett várterülettel, szűk és görbe utcáival, patinás házaival, biedermeeres házikóival igazán dunántúli város és mint a hivatalok, a kereskedelem központja ma is megőrizte várkorából örökölt, uralkodó jellegét. Vele szemben a külvárosok fásoros, széles utcái, sokhelyütt még tűzfalas házal a mögöttük meghúzódó szalmakazlakkal, a nagyrészt földművesekből és iparosokból való lakóikkal a falut állítják eléünk, ahol a gulya, csorda sem ismeretlen fogalmak és túlközlés, ostorcsattogás ébreszt föl reggeli álmunkból. A másik érdekes vonás az az ellentét, melyet a régiség és falusiaság meg az utak modern burkolata, a vízvezeték, villanyvilágítás, a parkírozott terek bennük a világháború emlékszóval és a balatoni fürdőzés idején a temérdek autó alkotnak egymással. *Az egyik a múlt tisztelése, a másik a jelen vívmányainak értékesítése és a kettő együtt a jövő fejlődés akarata és reménye.*

MAROSI ARNOLD